

*МУНИЦИПАЛДЫГ БЮДЖЕТТИГ ӨӨРӨДИЛГЕ ЧЕРИ
АК-ДОВУРАК ХООРАЙНЫЦ НИИТИ БИЛИГНИЦ
ОРТУМАК ШКОЛАЗЫ*

**6-гы класстыц төрээн чогаал кичээлингэ
«Хайыракан», «Теве-Адар» деп төөгү болгаш
тоолчургу чугааларга мастер-класс.**

Белеткээни:

Тыва дыл болгаш төрээн чогаал башкызы Дайгиранза Анай-Хаак Сергеевна

Кичээлдин сорулгазы:

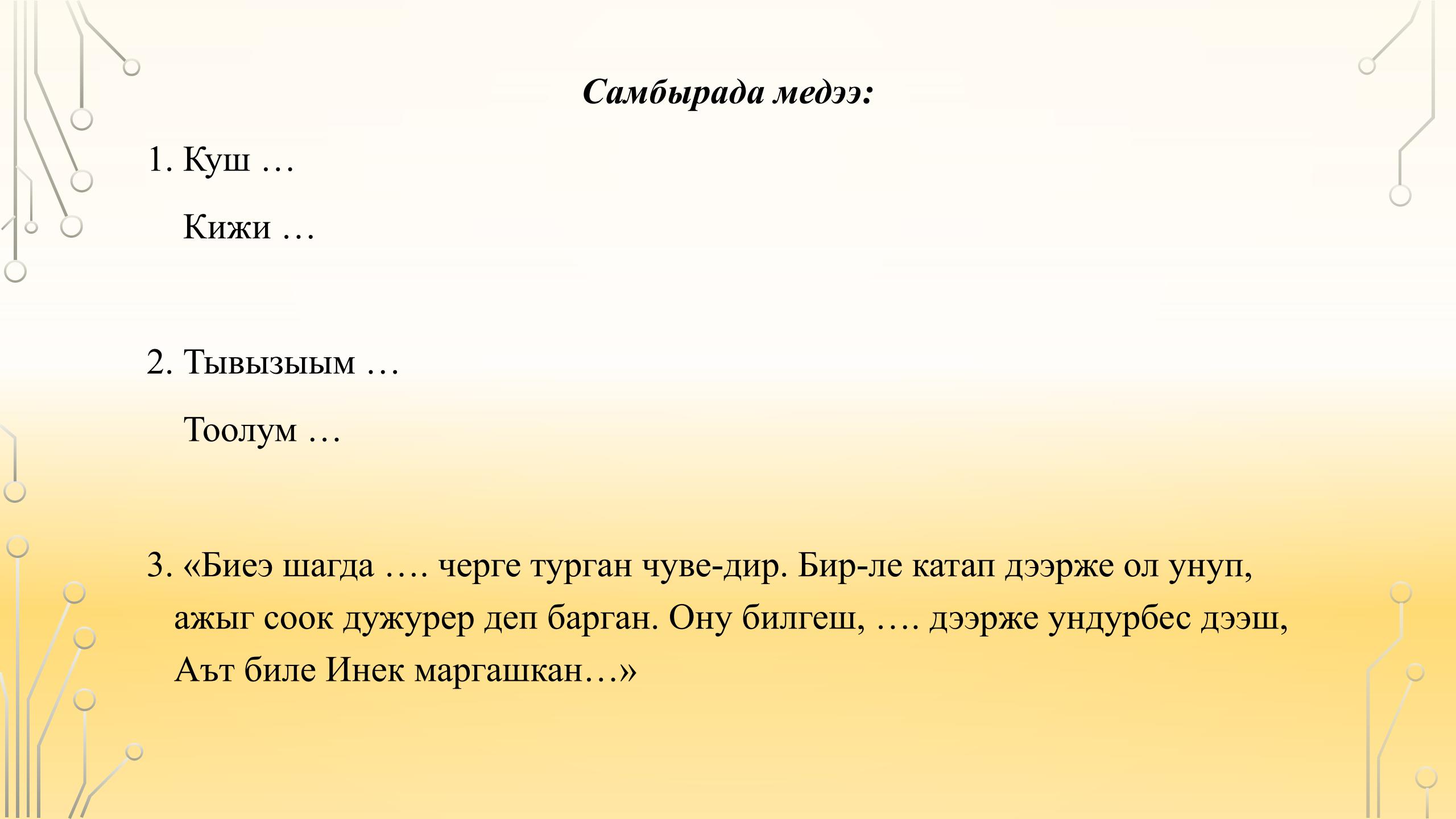
- 1. Черлер аттарының тывылганынга (топонимикага) хамаарыштыр эгे билиглерни тургузар база улустун аас чогаалының тоолчургу болгаш төөгү чугаалар деп хевирлеринге билиглерин доктаадып быжыктырады;
- 2. Тоолчургу болгаш төөгү чугааларда болуушкуннарга хамаарыштыр бодалдар солчуп уругларның аас болгаш бижимел чугаазын сайзырадыр;
- 3. Тоолчургу болгаш төөгү чугааларда байдалдарны ажыглап тургаш, уругларга тыва чоннуң ажыл-ижин таныштырып, дириг амытаннарга хумагалыг болурун кижицидер.

Кичээлдин хевири:

ЧАА ЧУУЛ ООРЕНИП АЛЫРЫНЫН КИЧЭЭЛИ

Кичэлгө ажылдың хевирлері:

- ✓ Бөлүктеп ажылдаары;
- ✓ ийилеп ажылдаары;
- ✓ бот-башкарнып ажылдаары.

Самбырада медээ:

1. Күш ...

Кижи ...

2. Тывызыым ...

Тоолум ...

3. «Биеэ шагда .... черге турган чуве-дир. Бир-ле катап дээрже ол унуп, ажыг соок дужурер деп барган. Ону билгеш, ... дээрже ундуурбес дээш, Альт биле Инек маргашкан...»

Туннел айтырығ:

- Улустун аас чогаалы бистин амыдыралывыста ажыглаттынып турар бе? Ону чуге (азы кандығ сорулгалығ) ажыглап турар силер?

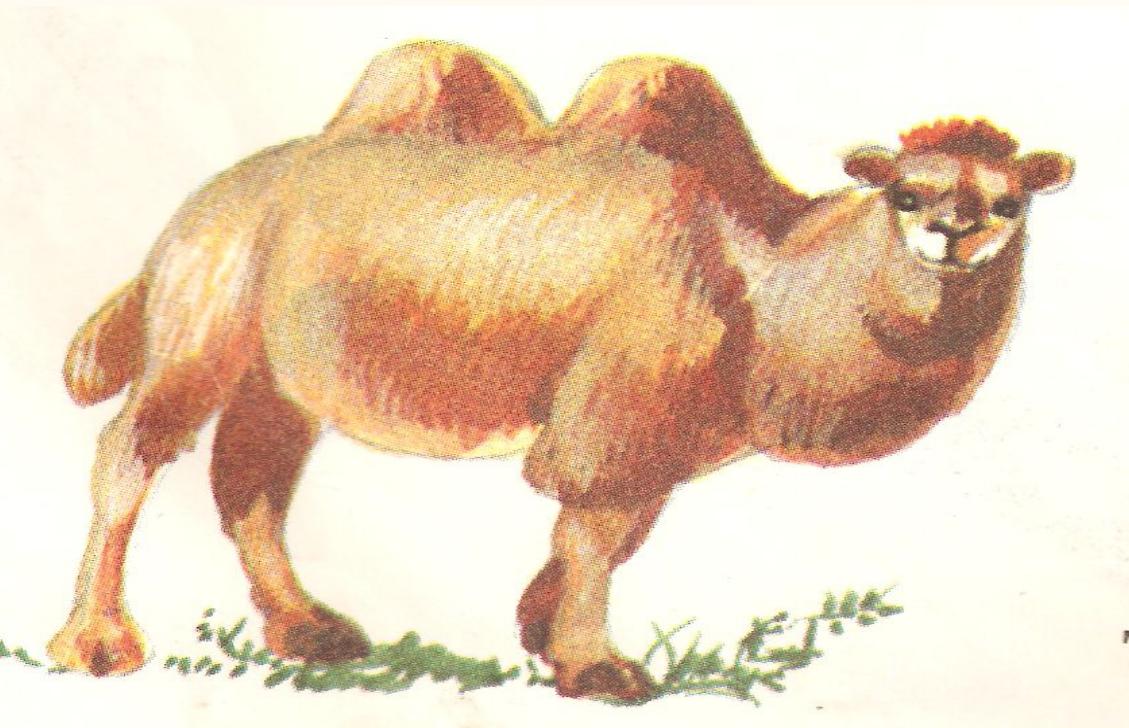
Уругларга созугледер улеп бээр.

Ийи эжишки.

Ийи эжишки арга ишти-бile чоруп орган. Оларже адыг халдап келген. Бирээзи дезип ыңай болгаш, ыяшче үнэ халаан. Өскези өлген кижи бооп, ол черинге доңгайып чыдыпкан. Адыг аңаа келгеш, чыттагылааш, каапкаш чоруй барган.

Айтырыг:

- Созугледи номчупкаш, силер боттарыңарны ол ийи Эжишкиниң кайзының орнунга салып шыдаар-дыр силер? Оң соонда бажыңға чедип келгеш, ада-иеңерге, чоок кижилиеринең ол болуушкунну канчаар тайылбырлаар силер чугаалап көрүнөрем. (*айтырыларга харылардан хайыракан деп состун унуп кээрин манап алгаш, тоолчургу чугаанын адын адаптар*)

Адар

Кичээлге кылыр ажылдарнын хевирлери:

- «Төве-Адар» деп тоолчургу чугаага хамаарыштыр чанында эжинге 3 айтырыг бижиш бээр. Эжи ону харылаптарга удур-дедир хынажылга аргазы-бите демдекти салыр.
  - «Хайыраканга» хамаарыштыр кроссворд-бите ажылдаар.
  - Тоолчургу чугаада кол маадыр кым болурул? Чүгэ?
    - Чүгэ ол кортпайн адыг оглун азырап алганыл?
  - Номчуп турган тоолчургу чугааларывыста кандыг черлерниң аттарын тывылганын илередип көргүскенил?
(**«Шуваганчы-Сүвүрү», «Хайыракан», «Төве-Адар»**)
    - Черлер аттары канчап тыптып кээр-дир? (Кандыг-бир болуушкунга хамаарылгалыг болуп тыптыр)
  - Аймактарның аттары?
    - Черлер аттарын өөренир эртем бар боор, оон адын билир силер бе? (Топонимика).
    - Черлер аттарының чыпташынан словарь бар боор бе? Ындиг словарьларның адын чүү дээр бис? (Топонимиктиг словарь).
  - Бистинг хоорайывыстың адын канчап Ак-Довурак деп адай бергенил билир силер бе?
- Словарьдан ушта бижилгелерлиг карточкаларны үлеп бээр.

V. Ажылчын кыдыраашка ажыл

- «Шуваганчы-Сұвұру» деп черниң адының тыптып келгенин илередип турар одуругларны тыпкаш, бодунун сөстери-бile бижип дамчыдар.
- «Хайыракан» дааның адының тыптып келгенин илередип турар одуругларны тыпкаш, бодунун сөстери-бile тайылбырны бижимел-бile чорудар.
- Теве-Адар деп черниң тывылғанын бодунун тайылбыры-бile бижип дамчыдар.
- Тоолчургу чугааларда Хайыракан, Шуваганчы-Сұвұру база Теве-Адар деп черлерден аңғыда кандыг-кандыг черлер аттары кирип турарыл? Оларны чүге ажыглап төөгүп турарыл?

VI. Кичээлдийн түнели

- Чүнүү өөренип алдыңар?
- Кичээл силергэе солун болду бе?
- Эн-не сонуургаан чүүлдериңер?

Онаалга бээри.

Шилдгелиг онаалга

1. Ада-иезиниң чурттап чораан черлериниң аттарының тыптып келгениниң дугайында тоолчургу чугаалар чып бижиир.
2. Төрел аймааның адының тыптып келгениниң дугайында медээ тып бижиир.
3. Тоолчургу чугааларның кайы-бирээзинге чурук чуруур.
(чуруктуң адын адаар).

VII. Түңнел. Рефлексия.

-Кичээлгэ чүнүү өөренип алган силер? Схема
езугаар чугаалап көрүнчөрөм, уруглар.

Чүнүү билип алган мен?

Чүнүү кылып шыдапкан мен?

Чүнүү хөлчөк сонуургаан мен?

